

9. Зарнецька О. Трансформації віртуального простору та парадигми впливу мас-медійних дис-курсів [Електронний ресурс] / О. Зарнецька, П. Зарнецький // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 100-107. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=40&c=787>

УДК 321.02 : 004.738.5

Вінникова Н.А.

Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Провідними тенденціями глобалізації світового розвитку є комплексна зміна характеру комунікацій з одночасним розмиванням державно-центричної системи міжнародних відносин, що суттєво впливає на функціонування соціополітичного простору. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання щодо підвищення ефективності політичного управління. У статті представлено дослідження впливу новітніх технологій на процес прийняття і реалізації політичних рішень. Увагу приділено моделям і механізмам інформатизації урядування як чинника ефективності розробки та імплементації політичних рішень.

Ключові слова: політичне рішення, інформаційні технології, політичне управління.

Вінникова Н.А.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ПРИНЯТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Ведущими тенденциями глобализации мирового развития является изменение характера коммуникаций с одновременным размыванием государствоцентрической системы международных отношения, что существенно влияет на функционирование соиополитического пространства. В связи с этим особую актуальность приобретает вопрос о повышении эффективности политического управления. В статье представлено исследование влияния новационных технологий на процесс принятия и реализации политических решений. Внимание уделено моделям и механизмам информатизации управления как фактора эффективности разработки и имплементации политических решений.

Ключевые слова: политическое решение, информационные технологии, политическое управление.

Vinnykova N.

INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN POLITICAL DECISION-MAKING

The leading tendencies of world globalization are complex changes of communications' format and erosion of state-center system of international relations, that makes essential influence on sociopolitical field functioning. According to this the improvement of political governing becomes particular actual. The article examines the affect of new technologies on decision-making process. The research focuses on models and mechanisms of government informatisation as efficiency factor of political decision-making and implementing.

Key words: political decision, informational technologies, government.

Глобалізаційні процеси і бурхливий розвиток засобів масової комунікації суттєво змінюють формат політичного управління. Рівень розвитку інформаційних технологій та застосування їх у щоденній політичній практиці, їхній вплив на умови взаємодії у сучасній політичній системі диктують необхідність розробки нового методологічного інструментарію, в якому б давалась адекватна оцінка як характеру самого процесу прийняття політичних рішень, так і особливостей його реалізації в процесі управління. В цьому контексті проблема вдосконалення підготовки й прийняття політичних рішень залишається однією з найактуальніших у соціально-гуманітарних студіях. Перспективи її дослідження зумовлені чисельністю і неоднорідністю управлінських циклів, ситуацій, суб'єктів та об'єктів управління, різноманітних зв'язків між ними, здебільшого неможливістю однозначного визначення критеріїв їх ефективності, а також динаміки змін зазначених факторів.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній соціально-політичній думці достатньо широко висвітлені питання інформатизації політичного простору, закономірності його організації та функціонування. Водночас до цих пір не сформовано єдиної теорії, яка б мала розвинутий експлантаційний потенціал і здатність структурування накопиченого матеріалу. У західній політології преважують праці, в яких інформаційна взаємодія з приводу прийняття політичних рішень розглядається в суто інституційному вимірі. Дослідження проблем глобальних змін у процесі управління в політичній системі із залученням інформації пов'язано з іменами Ф. Агре [1], Ф. Вебстера [2], Дж. Вільгельма [3], К. Гроссмана [4], І. Де Пула [5], Дж. Слевіна [6], Л. Тсуї і Дж. Туроу [7], Б. Хага і Б. Лоадера [8], М. Хіндмана [9] та ін. У роботах цих авторів проаналізовано механізми взаємодії політичної системи з суспільством на основі застосування інформації в процесі розробки та прийняття рішень.

Дослідження, присвячені новітнім технологіям у процесі творення політичних рішень, в рамках пострадянської політичної науки зосереджені на питаннях інформаційного супроводження державних політичних рішень (А. Баін [10], Г. Почепцов [11]), інструментальних можливостей технологій, що дозволяють підвищити ефективність прийняття рішень у сучасній політичній практиці (М. Анохін, В. Комаровський, Ю. Матвєєнко [12]), Д. Марушко [13], А. Міхєєв [14], М. Осіпов [15], О. Соловійов [16]).

Проблематика особливостей прийняття політичних рішень у сучасних процесах управління за умов стрімкого розвитку інформаційних технологій є достатньо новою для української політичної науки. Найбільш комплексно проблему розвитку інформаційного суспільства в контексті міждержавного співробітництва українського державотворення висвітлено в праці В. Гурковського [17]. Концепту „електронної держави” та особливостям впровадження ІТ-технологій у систему політичного урядування присвячене дослідження О. Ємельяненко [18]. У своїй роботі авторка обґрунтовує ідею „електронного уряду”, який відкриває для громадян нові можливості політичної участі, а саме впливу на політичне життя країни, на державну владу за допомогою Інтернету через політично орієнтовані сайти і портали. Переваги та ризики масового впровадження інформаційних технологій у соціальні процеси аналізує А. Сіленко. Низка її робіт присвячена розгляду позитивних і негативних тенденцій формування та розвитку інформаційного суспільства в Україні [19].

Порівняльний аналіз інформаційного виміру політичного простору країн Європи проведено А. Шинкаруком [20], у результаті якого дослідником встановлено корелятивний зв'язок між динамікою політичних акторів та рівнем використання інститутів інформаційного суспільства, визначено залежність поведінки політичних акторів від конкретного інформаційного середовища. Питання інструментального впливу інформаційних технологій на життя українського суспільства, в тому числі на політичне управління досліджується у працях А. Добровольської [21].

За умов наявності наукових публікацій залишається недостатньо розкритим питання впливу інформаційного супроводу на ефективність прийняття і реалізації політичних рішень, тому ця тематика опинилась у центрі дослідницької уваги. Мета нашого аналізу полягає у виявленні характеристик впливу сучасних інформаційних технологій на процес творення політичних рішень. Означене завдання потребує розгляду decision-making у двох ракурсах. По-перше – у вимірі організації управлінських процесів: тобто увагу буде приділено тому, яким чином трансформуються технічно-процедурні аспекти прийняття рішень. По-друге – у розрізі партиципаторних практик. Розкриття цього аспекту дозволить виявити

особливості змін форм участі громадян у процесі підготовки рішень.

У найбільш загальному змісті прийняття політичних рішень визначають як „технологічне перетворення політичної влади в управління соціальними процесами” [16, с. 418]. Вихідним пунктом у цій дефініції є саме поняття технології, тобто певної пізнавально-проективної діяльності, яка включає „специфічні знання, конкретні прийоми, процедури і методики дій, а також різні техніко-ресурсні компоненти” [16, с. 419]. У сучасних умовах, коли використання високих технологій є вирішальним фактором підвищення ефективності у всіх сферах людської діяльності, в тому числі й у системі державного управління, з кожним днем зростає потреба у використанні інформаційно-комунікаційних технологій в органах державної влади.

Останніми роками адміністративні інституції розвинутих країн і держав, що розвиваються, вимушені переглядати свої внутрішні організаційні структури і механізми управління з метою організації безперервного та якомога ефективнішого надання послуг громадянам і швидкого реагування на зміни економічної та політичної ситуації в країні та світі. Зазвичай громадяни й підприємства навіть не знають, яка саме установа чи державний орган має відповідати на їхній запит, крім того, вони бажають мати більш зручні методи спілкування із владою, ніж ті, що передбачають ходіння від приймальні до приймальні й заповнення численних формулярів. Забезпечивши взаємодію між установами та інтеграцію даних, органи влади можуть оптимізувати свою складну внутрішню структуру або навіть зовсім приховати її від громадян, надаючи їм необхідні послуги через єдину точку доступу, зокрема через веб-портал, центр обслуговування телефонних викликів або універсальну приймальню.

До того ж, історично так склалося, що між різними органами й гілками влади створюється мало безпосередніх „горизонтальних” зв’язків, що нерідко призводить до дублювання їхніх дій. Безперечно, це результат попередньої політики, адже ще до недавнього часу інформаційні системи розроблялися лише для задоволення специфічних потреб окремих міністерств, а створення об’єднаних інформаційних ресурсів усіх відомств не передбачалося. Новітні Інтернет-технології та відкриті технічні стандарти кардинально змінили

методи керування інформаційними потоками в органах державної влади. Тому з метою упорядкування відносин суб’єктів інформаційного суспільства виникла необхідність прийняття та реалізації політичних рішень. Прообразом такої інституції можна вважати модель „електронного уряду”.

У політологічній літературі термін „електронний уряд” (e-government – англ.) трактують як „таку систему державного управління, за якої діяльність офіційних відомств і служб, включаючи функцію управління, фіксується на електронних носіях, а вся організаційно-розпорядча документація публікується в мережі Інтернет та стає таким чином доступною кожному громадянину” [22, с. 2]. Концепт „електронного уряду” ґрунтується на можливостях інформаційно-комунікаційних технологій і цінностях відкритого громадянського суспільства, характеризується спрямованістю на потреби громадян, економічною ефективністю, відкритістю для громадського контролю та ініціативи. Водночас, з технологічної точки зору, „електронний уряд” розглядається як концепція, спрямована на підвищення ефективності прийняття і впровадження рішень на державному рівні. Зокрема електронний уряд у такому сприйнятті включає у себе багатоманітні прикладні елементи: свободу доступу громадян до державної інформації, переведення державних органів на безпаперове діловодство, встановлення для усіх державних органів показників ефективності роботи й регулярний контроль, який здійснюється як парламентом, так і громадянами, перенесення у мережу більшості транзакцій між державними органами влади й громадянами.

На сьогодні найбільш повноцінно електронні уряди працюють в Сінгапурі, Швейцарії та Естонії. Відзначимо, що остання стала одним із світових лідерів із впровадження Інтернет-технологій у повсякденне життя. Досліджуючи досвід Естонії, варто звернути уваги на електронне голосування. Система спирається на естонську ідентифікаційну карту. Це обов’язковий державний документ, що засвідчує особу. У нього вбудовано електронний чіп. Ця карта є у понад 80% відсотків населення. Її можна використовувати для електронного підпису і навіть в якості квитка у громадському транспорті. З 2005 року вона надає можливість брати участь у виборах за допомогою Інтернету у

будь-якому кутку світу. Уряд Естонії в рамках реалізації концепції „електронного уряду” влітку 2001 року запустив портал „Сьогодні вирішую Я” (Tana otsustan mina): активний Gov2.0-проект, у якому будь-який громадянин республіки міг взяти участь в управлінні державою [23]. Практичне втілення системи електронного урядування дозволяє органам державної влади Естонії не тільки отримувати своєчасну інформацію про реакцію народу на найважливіші рішення, а й ефективно здійснювати ідею свідомої участі й активного включення громадян у вирішення найбільш значущих проблем.

Відзначимо, що впровадження інформаційних технологій у політикотворчий процес має свої особливості в конкретному соціокультурному контексті. Так, електронне урядування в Європейському Союзі характеризується багаторівневістю мереж, суворим законодавством, що регулює інформаційні відносини та інформаційні потоки, які циркулюють в європейському інформаційному просторі. Управління та діяльність національних урядів і наддержавних структур у цій моделі зумовлені застосуванням високих технологій з орієнтацією на потреби громадян-користувачів інформаційними мережами і системами. Цей тип управління дозволяє споживачеві (виборцю, громадянину, представнику громадськості) отримувати урядову інформацію в режимі реального часу й успішно виконувати свій громадянський обов'язок, використовуючи систему електронного голосування або сервісні послуги уряду при сплаті податків і штрафів.

У США основний акцент зроблений на створенні інформаційних супермагістралей, що дозволяють забезпечувати універсальне обслуговування громадян та інформацією щодо проблем державного управління. Електронний уряд служить громадянам, надає сервісні послуги і підзвітний їм. У цілому діяльність американського уряду здійснюється під гаслом більшої відкритості, прозорості та відповідальності перед громадянами.

Експерти наразі виділяють окремо азіатську модель електронного уряду, яка спирається на специфічний стиль управління, азіатський тип корпоративної культури і багатопланову систему державного управління, організованого за принципом ієрархічної піраміди [13]. Зокрема, уряд Південної Кореї при формуванні моделі електронної демократії основний акцент

зробив на задоволенні інформаційних потреб населення та запровадженні інформаційно-комунікативних технологій в систему культури та освіти. Впровадження моделі електронного уряду у пострадянських країнах, зокрема в Україні, орієнтовано, у першу чергу, на подолання технологічної відсталості й формування відповідного законодавчого забезпечення. Серед проблем, які уповільнюють реалізацію електронного урядування, дослідники першочергово визначають такі, як низька комп'ютерна грамотність населення, низькі темпи реорганізації адміністративного апарату, консерватизм і бюрократизм чиновників [18].

Наочним прикладом впливу особливостей політичної культури на інформаційний вимір урядування є реалізація проекту особистого блогу Президента РФ Д. Медведєва. Враховуючи домінування патріархальної складової у національному менталітеті, саме така інтерактивна форма зв'язку з першою особою вбачається більш прийнятною для росіян, ніж користування деперсоналізованими системами електронного урядування.

Усі розглянуті вище сучасні моделі електронного уряду спрямовані на підвищення ефективності державного управління та місцевого самоврядування, створення умов для реалізації права громадян на вільний доступ до інформації та отримання необхідних послуг, що стосуються регулювання життя і діяльності в інформаційному суспільстві. Ефективність їх реалізації залежить від рівня інформаційно-комунікаційної структури суспільства, технологічної оснащеності діяльності державного апарату і дієвого зворотного зв'язку. Останній пункт є особливо важливим, оскільки саме інтерактивність, як складова інформаційних технологій, може виступати фактором впливу на зміст політичних рішень. Найбільш наочно у науковій площині цей аспект висвітлено в рамках концепції електронної демократії.

Партиципаторні практики в електронному decision-making

Категорія політичної участі розкриває можливості громадян впливати на процес прийняття рішень у різних сферах життя. З точки зору громадян запит на більшу політичну участь зазвичай відноситься до очікувань бути здатним впливати на те, щоб рішення, які приймаються органами влади, набували більшої ефективності. Останнім

часом ця ідея стала прийнятною через впровадження нових цифрових, інтерактивних практик, сформованих на основі комп'ютерних та електронних мереж. Реалізацію партиципаторного потенціалу нових комп'ютерних технологій часто пов'язують із концепцією електронної демократії як більш прямої демократичної моделі.

Поняття електронної демократії розглядають як нову форму демократії, що бере передові інформаційні та комунікаційні технології як операційну платформу, пряму демократію як тренд розвитку, залучаючи громадян до участі у демократичних процедурах колективно, ініціативно і безпосередньо, зокрема через електронну виборну систему.

Тренд політичної демократизації, недоліки традиційної демократії тобто демократичної репрезентативної системи, бажання громадян брати участь у політичних справах, розвиток інформаційних і комунікаційних технологій є головними факторами розвитку електронної демократії. У сучасному політичному житті електронна демократія відіграє роль забезпечення необхідною інформацією громадян, тренування їх партиципаторних навичок, підвищення легітимності урядування і удосконалення політичних рішень. Концептуально розвиток електронної демократії має на меті стимулювання зростання простору прямої демократії. Громадяни можуть краще відстежувати дії своїх виборних представників, створювати групи впливу і прискорювати прийняття політичних рішень за допомогою аналізу в режимі реального часу. Прийняття політичних рішень – центральний елемент перетворення політичних вимог різноманітних груп громадян у прийнятні для всього суспільства засобів і методів регулювання соціальних відносин. Використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє істотно розширити канали взаємозв'язку органів влади й громадян. Ще на початку 80-х років ХХ ст. Ітель де Сола Пул відзначив найважливішу характеристику нових технологій, яка полягає у тому, що вони можуть оминати обмеження у взаємодії між громадянами і політиками: „Кращі комунікаційні технології, які створюють більш ефективну, більш екстенсивну і більш інтенсивну взаємодію між публічними фігурами та їх виборцями можуть зменшити відчуження, дозволяючи громадським діячам одночасно краще відповідати виборцям і впливати на них” [5, с. 298].

Дійсно, судячи з практичного досвіду імплементації комунікаційних технологій на місцевому і національному рівнях, громадянам пропонують більш ефективні й більш доступні засоби включення у партиципаторну систему як у горизонтальному, так і у вертикальному вимірах. Підтвердженням цього виступають результати таких проєктів, як Громадська Електронна Мережа PEN (Public Electronic Network) у Санта-Моніці (США), Цифрове Місто в Амстердамі (Нідерланди), ІперБола у Болоньї (Італія), Сітьовий Перикл в Афінах (Греція).

У своєму дослідженні нових форм демократичних практик П'єр Розанвалон, французький вчений, керівник Центру політичних досліджень імені Раймона Арона, виявляє нову специфіку творення і впровадження політичних рішень у термінах „демократії взаємодії” [24]. На думку дослідника, основоположний період, упродовж якого розбудова політичної сфери розглядалася здебільшого в її інституціональному аспекті, завершується. На зміну традиційним механізмам реалізації демократичних практик прийшли інші носії вимог до владних еліт та інші форми залучення громадян у політичну сферу. Саме обмін інформацією між владою і суспільством уявляється найдієвішою функцією сучасної демократії: „громадяни більше не задовольняються своїм виборчим бюлетенем... вони також вимагають й інформації, примушуючи владу давати пояснення і обґрунтовувати свої дії, випробовуючи владу, відіграючи роль уважного і суворого свідка, затверджуючи або заперечуючи ухвалені рішення. ... Коли громадяни відчують, що вони беруть участь в обміні інформацією й знаннями, то вони фактично встановлюють зв'язок нового типу з правлячими верствами. Вони привласнюють владу, не „беручи” її і не „замовляючи” її, а ведучи до її переосмислення та до її інакшого функціонування. Таким чином, у демократії взаємодії починає діяти нова суспільна система наближеності й невід'ємна від неї система суспільного контролю” [24, с. 250].

Проте чимало дослідників вказують на те, що широке використання інформаційно-комунікаційних технологій не веде до підвищення громадської активності, хоч і створює майданчики для організації суспільних взаємодій. Зокрема доволі скептичну оцінку участі громадян у виробленні політичних рішень за допомогою Інтернет-технологій дає американський

дослідник Філіп Агре. На думку вченого, не дивлячись на те, що інформаційні технології дійсно полегшують поширення політичної інформації, „багато речей відбувається в політичному процесі, які ніхто не знає як автоматизувати” [1, с. 2]. До таких аспектів він відносить законодавчий аналіз, формування політичного порядку денного і формування коаліцій, тобто ключові функції політичних посередників, таких як групи інтересів і політичні партії, вже на кажучи про представників органів законодавчої влади. „Можливо, Інтернет здатен поширити ці види діяльності географічно, але він не може виключити їх” [1, с.2].

Зауважимо, що переважна більшість учених відштовхується від категорії політичного рішення як атрибуту державницької діяльності. На цьому ґрунті й сформувалися концепції „електронного уряду” та „електронної демократії”. Однак такий підхід не враховує глобалізаційний характер інформаційно-комунікаційних мереж, що зумовлює специфіку впливу на політичні практики, й зокрема „decision-making”. Яскравим наочним прикладом роздержавлення процесу творення політичних рішень шляхом використання комунікаційних систем (зокрема соціальних медіа) є події у Єгипті, Тунісі та інших країнах Північної Африки і Близького Сходу, що стали дієвим інструментом ескалації т. зв. „арабських революцій”. Саме Інтернет-мережі (Facebook, Twitter та сайти YouTube) були використані опозиційними силами в якості провайдера для закликів населення країн вийти на масові акції протесту. І хоча серед аналітиків поки що немає однозначної оцінки ролі Інтернет-комунікацій у вищезазначених подіях, їхній вплив на прийняття рішень щодо участі громадян у політичних акціях протесту підтверджується численними фактами і є очевидним. „Миттєвість поширення ідей, притаманна соціальним медіа, не обмежена жодними умовностями традиційних ЗМІ, частково пояснює швидкість, із якою революційна ситуація розгорталась у кожній окремій країні й поширювалася регіоном. Організація протестних рухів, часто хаотична й позбавлена ієрархії, відтворює моделі побудови Інтернет-спільнот” [25].

Російський експерт з інноваційних технологій Д. Крилов досить влучно описує роль сучасних комунікацій у близькосхідних політичних процесах: „Це революція без офіційних політиків, однак з політичною волею, яка використовує технології прямого

інформаційного впливу в обхід офіційних ЗМІ” [26].

Водночас слід зважати на те, що застосування інформаційних технологій і комунікаційних мереж у всіх сферах життя суспільства пов'язано з посиленням залежності від їх надійності та захищеності. „Можливість існування в штучно сформованому індивідуальному віртуальному інформаційному просторі, що надає Мережа, приховує пряму та побічну небезпеку негативного впливу (характер інформації та спосіб її подання) на психічну діяльність споживачів інформації” [21].

Таким чином, аналіз впливу сучасних інформаційних технологій на прийняття політичних рішень, виявляє певну тенденцію у поступовій і системній трансформації практик „decision-making”. Найбільш значущим наслідком такого процесу, на наш погляд, є його деєтатизація. Фактично сьогодні можна спостерігати поступову втрату державою монополії на прийняття політичних рішень, незалежно від її устрою, форми правління, режиму, панівної ідеології тощо. Такий тренд спонукає до перегляду державоцентристського підходу в теорії політичного рішення. Активне освоєння Інтернет-простору політичними учасниками сприяє формуванню глобального політичного ринку, на якому вільно поширюється продукція будь-якої політичної спрямованості. Відбувається формування глобальних політичних громад і організацій, які не мають національних юрисдикцій, тобто вони діють поза межами державного суверенітету.

Впровадження інформаційних технологій, як показує практика, оптимізує організаційні процедури прийняття рішень, а забезпечення рівного доступу до інформації за певних умов може сприяти підвищенню рівня їх легітимності. Однак поширення і використання у щоденній політичній практиці ІТ-технологій створює потенційну можливість манипулятивного впливу на суб'єктів політичного процесу. Останній аспект потребує особливої уваги вчених, оскільки він є своєрідним тестом на готовність суспільства до переходу на новий еволюційний рівень політичної організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Agre E. Information Technology in the Political Process [Електронний ресурс] / E. Agre – Режим доступу: <http://polaris.gseis.ucla.edu/pagre>.

2. Webster F. Theories of the Information Society / F. Webster. – L., N. Y., 1995. – 257 p.
3. Wilhelm G.A. Democracy in the digital age: Challenges to political life in cyberspace / G.A. Wilhelm. – London: Routledge. 2000. – 268 p.
4. Grossman K.L. The electronic republic: Reshaping democracy in the information age / K.L. Grossman. – New York: Viking, 1995. – 304 p.
5. Pool de Sola I. Technologies of Freedom. Cambridge / I. Pool de Sola. – MA: Harvard University Press, 1984. – 334 p.
6. Slevin, J. The internet and society / J. Slevin. – Cambridge: Polity Press, 2000. – 256 p.
7. Tsui L., Turow J. The Hyperlinked Society: Questioning Connections in the Digital Age (The New Media World) / L. Tsui, J. Turow. – University of Michigan Press, 2008. – 328 p.
8. Hague B., Loader B. Digital Democracy: Discourse and decision making in the information age / B. Hague, B. Loader. – London: Routledge, 1999. – 296 p.
9. Hindman M. The Myth of Digital Democracy / M. Hindman. – Princeton University Press, 2008. – 198 p.
10. Баин А. Современные информационные технологии систем поддержки принятия решений / А.М. Безин. – М.: Форум, 2009. – 240 с.
11. Почепцов Г. Теория коммуникации / Г.Г.Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. – 656 с.
12. Технологии в политике и политическом управлении: [под ред. Анохина М.Г., Комаровского В.С., Матвеевко Ю.И.]. – М.: РАГС, 2000. – 301с.
13. Марушко Д. Информационные технологии в государственном управлении – новые стратегии административных преобразований [Электронный ресурс] / Д. Марушко. –Режим доступа: <http://www.nestor.minsk.by/sr/2004/06/40602.html>.
14. Михеев А. Принятие внешнеполитических решений в условиях развития новых информационных технологий: роль международных неправительственных организаций: дисс. канд. полит. наук: 23.00.04 / А.Н. Михеев. – М., 2005. – 200 с.
15. Осипов М.В. Принятие решений в современном политическом управлении: системно-информационный подход: дисс. ...канд. полит. наук: 23.00.02 / М.В.Осипов. – М., 2004. – 157 с.
16. Соловьев А. Принятие государственных решений / А.И. Соловьев. – М.: КноРус, 2009. – 344 с.
17. Гурковський В. Державне управління розбудовою інформаційного суспільства в Україні (історія, теорія, практика) / В. Гурковський. – К., 2010. – 396 с.
18. Ємельяненко О. Електронний уряд: інноваційні підходи до політики і управління в інформаційному суспільстві: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / О.М. Ємельяненко. – Одеса, 2008. – 17 с.
19. Сіленко А. Розвиток інформаційного суспільства в Україні: позитиви та ризики / А.О. Сіленко // Сучас. укр. політики. Політики і політологи про неї. – 2007. – Вип. 10. – С. 197 – 207.
20. Шинкарук А. Інформаційні виміри політичного простору країн Європи (Німеччина, Франція, Португалія, Чеська Республіка, Україна): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / А.Л. Шинкарук. – Київ, 2004. – 17 с.
21. Добровольська А. Глобалізація інформаційного простору: адаптація України до загальносвітових тенденцій [Електронний ресурс] / А. Добровольська // Економічний часопис-XXI. – №9. – 10. – 2005. – Режим доступу: <http://www.soskin.info/ea/2005/9-10/20050918.html>.
22. Голобуцкий А. Электронное правительство / А.П. Голобуцкий, О.Б. Шевчук. – Киев: УМС-Атлант, 2002. – 170 с.
23. E-Government report from 2005 [Електронний ресурс] // Estonian Informatics Centre's overview. – Режим доступу: <http://www.riso.ee/en/information-policy/projects/e-government>.
24. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон; [пер. з фр. С. Марічева]. – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.
25. Beamount P. The truth about Twitter, Facebook and the uprisings in the Arab world // The Guardian. Febuare 25, 2011. [Електронний ресурс] / P. Beamount. – Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/feb/25/twitter-facebook-uprisings-arab-libya>.
26. Крылов Д. Арабские революции и социальные сети [Електронний ресурс] / Д.Крылов // Служба новостей „Голоса Америки”. – Режим доступу: <http://www.voanews.com/russian/news/DK-Arabic-Revolution-Social-Networks-2011-02-02-115117314.html>